

החסידות וארץ ישראל – סקירה

גרשון נדיבי (ז"ל)

ראשי פרקים:

1. הקדמה
2. עליות החסידים לארץ ישראל
3. על רקע עליית הפרושים והציונות
4. הנהגת ה' את ארץ ישראל בראי החסידות
 - א. רוח וחומר
 - ב. הרקע הרעיוני וההיסטורי
 - ג. מראשית שנה ועד אחרית – האם זמן גרידא
 - ד. מניינם של ישראל – טכני או מהותי
 - ה. התעלות מעל למסגרת המקום
 - ו. זכותו של כל יהודי לארץ ישראל
 - ז. הבעלות על ארץ ישראל במשנת הרבי מלובביץ'
 - ח. הנהגה טבעית ועל טבעית

הקדמה

אחת התנועות החשובות בעם ישראל בדורות האחרונים, תנועת החסידות, אשר ייסודה במחצית המאה ה-18, תרמה רבות בתחום הרעיוני לתורת ישראל וללימוד התורה בדרך מיוחדת לה, ואף ידעה להוציא אל הפועל את הרעיונות שביססה בכתוב.

מראשיתה היתה החסידות צריכה להתמודד עם מצב שבו מחד קיימת מצוות יישוב ארץ ישראל, מאידך לא ניתן לקיים אותה כלשונה, מפאת אילוצים שונים, שלא ניתן להתגבר עליהם בדרכים מקובלות. גם המצב הכלכלי של רוב יהודי אירופה היווה גורם

מעכב באופן משמעותי. יש אמנם סיפורי חסידים אודות ניסיונות הבעש"ט ובתו לעלות לארץ ישראל; גם גיסו של הבעש"ט, ר' גרשון מקיטוב, עלה קודם לכן לארץ ישראל, וכמו כן מסופר על רבי נחמן מברסלב שביקר בארץ ישראל. אך לא עלה בידם של ראשוני החסידות לקבוע את משכנם לארץ ישראל, ורק בדורות הבאים אנו רואים עליות חסידים לארץ.

מכיוון שכך, יצרה החסידות תחילה היבט רעיוני מיוחד ביחס לארץ ישראל, ורק מאוחר יותר החלה תנועת עלייה, משמעותית ביחס לתקופתה, בחינת "עובר לעשייתו". ההתמודדות עם המצב בהיבט הרעיוני-תורני הופיעה בהמשך בדמות החסיד היוצר בעצמו, על ידי התעלותו הרוחנית, את 'ארץ ישראל' במקום בו הוא נמצא. משמע, ארץ ישראל הפכה ממושג גיאוגרפי למושג רוחני-ערכי, וכך למושג זה יש גם השלכות בשטח וגם בזמן. על ידי השינוי הערכי שהתקיים במונח ארץ ישראל, הפכה הארץ נגישה יותר לחסידים. החסיד הממוצע ידע ש"אין הדבר תלוי אלא בי", וכך נהג בחיי היומיום גם ביחס לעצמו וגם ביחס לסביבתו; מאידך, ההתניה הזו של ערך הנוצר על ידי החסיד עצמו, לא מנעה מחסידים בשנים מאוחרות יותר לעלות ולהגיע לארץ ישראל, אם כיחידים ואם בקבוצות.

מי הם העולים לארץ מבין ראשי החסידות וראשוניה? אלו עיכובים חוו העולים בדרכם או בטרם יצאו לדרך? מה הייתה ההצדקה ההלכתית והרעיונית לעלייה – ולחילופין: לאי-העלייה – של החסידים בראשית הדרך? ומה קורה כאשר אי אפשר לעלות לארץ ישראל? על שאלות אלו ושאלות נוספות אנסה לענות במאמר זה, תוך הישארות בתחום ההיסטורי ובירור ההיבט הרעיוני בלבד.

עליות חסידים לארץ ישראל

1. עליות הבעש"ט ותלמידיו¹

"ה' יודע שאין אני מיאש עצמי מנסיעה לארץ ישראל, אם יהיה רצון ה' להיות עמך יחד", כותב הבעל שם טוב לגיסו רבי אברהם גרשון מקיטוב, שהגיע קודם לכן לארץ ישראל. ואכן ידועים ניסיונותיו של הבעל שם טוב לעלות לארץ ישראל. המסורת החסידית יודעת לספר על נסיעתו של הבעש"ט, זו הנקראת בפי חסידים "הנסיעה הידועה": למרות

¹ התיאור בפרק זה מבוסס בעיקר על: א' יערי, "עליית החסידים ההמונית לארץ ישראל", מחניים מ"ז (תש"ד). ראו גם: מ' אליאב, 'ארץ ישראל ויישובה במאה הי"ט', ירושלים תשל"ח, י' שלמון, 'דת וציונות – עימותים ראשונים', ירושלים תש"ן.

רמז שנרמז מן השמים שלא ייסע לארץ, הוא 'מסר נפשו' ונסע בימי החורף, ובחג הפסח שבת באיסטנבול שבתורכיה. שם, על פי המסורת החסידית, קיבל אזהרה משמיים שלא ייסע, אך הבעש"ט התעקש להמשיך בנסיעתו גם כש"לקחו ממנו כל המדרגות, אף תורתו ותפילתו עד שלא ידע לומר 'ברוך' בתוך הסידור, שלא הבין האותיות". רק לאחר שהספינה שבה נסע ובתו אדל כמעט טבעה, חזר הבעש"ט².

גם אם הבעש"ט לא הצליח לממש את רצונו לעלות לארץ, הרי שתלמידיו הגדולים הצליחו בכך. שניים מהם, רבי נחמן מהורודנקא (שהיה גם מחותנו של הבעש"ט באמצעות נכדיהם) ורבי מנחם מנדל מפרמישלאן, ליכדו קבוצת תלמידים עם משפחותיהם במטרה לעלות לארץ. אחרי שלשה שבועות של המתנה בתורכיה, יצאו הם בספינה לארץ בתאריך י"ח באלול תקכ"ד. כמאה ועשרה מהעולים בקבוצה היו בני העדה הספרדית, והשאר אשכנזים.

טלטוליהם של בני עלייה זו, למן התאגדותם ביחד ועד הגיעם לארץ בערב חג הסוכות נמשכו שלושה חדשים. במשך מספר ימים התחוללה סערה ביים, רבי נחמן מהורודנקא לקח בידיו ספר תורה ו"גזר על בי"ד של מעלה לבטל את הדין". לאחר מכן החלו הנוסעים לומר תהילים ותוך זמן קצר פסקה הסערה. הוא עצמו התיישב בטבריה, כשהגיע לארץ ישראל, ואילו שותפו לנסיעה רבי מנחם מנדל מפרמישלאן עלה בראש קבוצה אחרת לירושלים.

חוקר תולדות החסידות ד"ר יצחק אלפסי, רואה בעלייתם של רבי נחמן ורבי מנחם מנדל – את העלייה החסידית המאורגנת הראשונה³. הנס של רבי נחמן על האנייה לא היה היחיד שאותו עשה גם בארץ; המסורת החסידית מספרת על נס שעשה רבי נחמן בזמן בצורת חמורה באזור טבריה, אז עלה עם מקורביו לציונו של רבי עקיבא בבית הקברות העתיק בטבריה, והתפלל שם לירידת הגשמים. קודם צאתם, יעץ למצטרפים אליו ללבוש בגדים חורפיים כדי שלא יירטבו בגשם. מופת זה, לפי המסופר, קירב את עדת החסידים לתושבים היהודיים בטבריה, ואיפשר את התחזקות היישוב היהודי בגליל. גם כאשר מאוחר יותר הגיעו מכתבים של מתנגדים המנסים להכפיש את שמם של החסידים, עקרו החסידים מן הגליל לטבריה, שם היה היישוב החסידי מבוסס וכמעט בלתי פגיע.

² מעשה זה מוזכר בגרסאות שונות, בין השאר על ידי תלמיד הבעש"ט רבי יעקב יוסף מפולנאה, וכן על ידי רבי ישראל מרוז'ין. ראו: רשימות דברים, ח"ב, עמ' י"ז-כ"א.

³ ראו בספרו 'חסידות מדור לדור', ירושלים תשנ"ה, פרק "החסידות – סקירה כללית".

2. עליית החסידים הראשונה

לאמיתו של דבר, ראשון העולים החסידיים לארץ ישראל היה רבי אברהם גרשון מקיטוב, גיסו של הבעש"ט. הוא עלה לארץ בסוף שנת תק"ו (אך יש דעות שעלה בשנת תק"ז). ממכתבים לגיסו הבעש"ט ניתן ללמוד על מצבו בארץ. על הגעתו לירושלים כותב רבי גרשון: "ואני בבואי לעיר הקודש ירושלים ראיתי שמבנה מכל טוב, נפלתי על אפי ובכיתי ואמרתי את ירושלים נמשלה כאלמנה, האיך לבשת בימי אלמנותיך בגדים נאים, הלוואי שראיתי בחורבנך". בירושלים הפצירו בו רבות חכמי העיר שייטול על עצמו את הנהגת העדה, אך הוא סירב באופן מוחלט. לאחר מכן, גם כדי להימנע מלחצים, עבר להתגורר בחברון. מספר שנים התגורר בחברון, ולאחר מכן בשנת תק"י עבר לירושלים. כאן קיבל דירה מהקהילה והיה לו בית מדרש משלו.

במשך שהותו בארץ שלח לו הבעש"ט כספים לחלוקה ליושבי הארץ, כפי שהיה מקובל באותם זמנים. באחד ממכתביו כותב לו הבעש"ט: "וגם אל ירע בעיניך על אשר לא שלחתי לך מעות, כי מחמת בגידת הזמן אשר היה במדינותינו דבר ורעב וכמה טפלי דתלי בי ממשפחתנו, ואי"ה כי ירחיב ה'..."

3. העלייה בתקל"ז

עלייה נוספת של חסידים היתה בשנת תקל"ז. בראש קבוצה של אז כשלוש מאות איש, עמדו רבי מנחם מנדל מויטבסק (להלן רמ"מ), רבי אברהם מקאליסק ורבי ישראל מפולוצק⁴. גם הם סבלו מטלטולי הדרך, ומספר חסידים לא צלחו את המסע. רמ"מ מויטבסק כותב על עלייתם:

"וה' הצליח דרכינו ונטה כנהר שלומנו, שלום לנו ולא לפי מעשינו מעבדינו, עשה נפלאות גדולות לבדו למענו, ומלבד הפרץ אשר נפל מישראל מרב הפרסום דרך בחזיון קולות אשר שלט עין הרע בעוה"ר להפקיד בספינה אחת עם עמה נפשות, ה' יגדור פרצות וימליצו טוב בעד כלל ישראל ובודאי זכותם היא שעמדה לנו"⁵

עלייתו לארץ של רמ"מ היתה לאחר נסיונות להפגש עם הגאון מוילנה ולהסביר לו את מהותה של החסידות. פעמיים ניסו רבי שניאור זלמן מליאדי – האדמו"ר הזקן מחולל

⁴ גם רבי שניאור זלמן מלאדי ניסה לעלות בקבוצה זו לארץ ישראל, אך חזר בו (אולי בהשפעת רמ"מ מויטבסק). ראו: מ' חלמיש, 'ארץ ישראל בהגות היהודית בעת החדשה', ירושלים תשמ"ט, עמ' 244.

⁵ א' יערי, 'איגרות ארץ ישראל', רמת גן תשל"א, עמ' 317. וכן הציטוטים שלהלן בפרק זה.

תנועת חב"ד (להלן רש"ז) ורמ"מ מויטבסק להיפגש אתו, וכשלא הצליחו, התאכזב רמ"מ והסיק שעליו לעזור את המערכה ולעלות לארץ ישראל. כאן חשב שלא יאלץ להתמודד במאבקים מאלו שלא התרגל אליהם במקום מגוריו.

על עלייתו של רמ"מ מויטבסק כתב הסופר ר' בנימין: "צריכים להתייחס לעליה זו כעין עליית מייפלואור – הספינה אשר הביאה את השיירה הראשונה של אנגלים לארה"ב, הנערצת ע"י האמריקאים עד היום הזה". אמרו על רבי מ"מ שהוא "לא הניח כמותו בחוץ לארץ".

בתחילת חודש אלול הגיעו לחוף ימה של עכו. השיירה הגיעה בחודש אלול תקל"ז (1777) לצפת. שם חיו בקשיים מרובים בעקבות מכתבי מתנגדים שהגיעו לעיר זו והשמיצו אותם. הקבוצה לא נקלטה בעיר ובשנת תקמ"א (1781) עברו כולם לטבריה, שם התקבלו באהדה רבה על בני הקהילה. רבי מנחם מנדל אף שידך את בנו למשפחה ספרדית מיוחסת מהעיר.

רמ"מ לא ביקר בירושלים מאז שעלה לארץ עד יום פטירתו. רבי משה מקוברין ניסה להסביר זאת באמרו שהוא נתיירא מקדושתה של ירושלים, אך דומה שבעיר הקודש אז, היתה סיבה נוספת להתיירא – הערבים דרשו מכל אשכנזי לשלם את חובותיו של רבי יהודה החסיד שעלה לארץ כשמונים שנה קודם לכן. גם מהארץ ניסה לפשר בין חסידים ומתנגדים, אך לא עלתה בידו.

הנהגת החסידות התפצלה מאז לשניים. את החסידות בחו"ל הנהיג רש"ז ואילו בארץ היה רמ"מ המנהיג הבלתי מעורער. גם התמיכות הכספיות לחיזוק הישוב הועברו בין שני אישים אלו. רמ"מ מויטבסק נפטר בחודש סיון תקמ"ח בטבריה, בהשאירו אחריו את בני משפחתו עניים מרודים.

4. מנהיג חסידי א"י, רבי אברהם מקאליסק

יורשו בארץ היה תלמידו רבי אברהם מקאליסק, אשר הגיע עמו באותה עלייה מחו"ל. רבי אברהם מקאליסק היה דמות יוצאת דופן בקהל החסידים אז, הוא היה במקורו מתנגד, שהגיע לחסידות מבית מדרשו של הגר"א מווילנא. בעקבות פגישה עם רבי דב בער ממזריטש הצטרף לחסידות. הגר"א אף הרחיקו מעליו כששמע שהתקרב לחסידות. בכוח אישיותו הצליח לרכז סביבו חסידים רבים, אך התנהגותו, בקיצוניות רבה לטעמם של רוב החסידים אז, הרחיקה אותו גם מהם. על רקע זה נודעו מחלוקות רבות בינו לבין

הרש"ז – אשר טען שהתנהגותם הפוחזת של החסידים הללו, יש לה אחריות ליחסם השלילי של המתנגדים לחסידים.

הצטרפותו של רבי אברהם לשיירתו של מורו רבו, רמ"מ מויטבסק הוסיפה משקל סגולי רב לשיירה זו. בארץ חתם על רוב האגרות שנשלחו מטעם הקבוצה לחו"ל. סימן נוסף לעצמאות ולמעמדו המיוחד, היה בית המדרש שהקים לעצמו עת עברה קבוצתם מצפת לטבריה. בחו"ל כיבדו בתחילה את מעמדו המיוחד, ובמיוחד לאחר פטירת רמ"מ מויטבסק. באגרת של רבי מאיר מביחוב הוא כותב על רבי אברהם מקאליסק: "ויאורו עיני אשר זכיתי לחזות בנועם זיו הוד הדרת קודש פני כבוד אדמו"ר גאון עוזנו רוח אפינו אמת ומה נהדר הכהן הגדול בקדושתו ומה נורא מעשהו כמראה הבזק ונגה לו כי קרן אור פניו ומפיו יצאו זיקוקין דנורא... וכל אחינו ידידינו הנלווים אליו אנשי קודש...".

מחלוקת נוספת פרצה בשנה תקנ"ז בין הרש"ז לבין רבי אברהם מקאליסק. הרקע היה, כנראה, ספר התניא שפורסם באותה תקופה, והתנגדותו הבולטת של רבי אברהם לספר זה כפי שהביע אותה: "קא חזינא לספר הבינוניים שהדפיס כת"ר ולא מצאתי בו תועלת כ"כ להצלת נפשות. עיקר האמונה והיראה הוא מקור הברכות והטוב והגנוז וכל השכליים הם מקור הדין רח"ל...". המאבק עבר לאחר מכן להאשמות בנוגע לאי העברת כל הכספים שנאספו ע"י הרש"ז לארץ ישראל.

בשנת תקס"ג-תקס"ד ניתק עצמו רבי אברהם מקאליסק מאפוטרופסותו של הרש"ז בכל מה שקשור לתמיכה כספית. בתגובה לאי ההסכמה להעביר כספים לארץ, סירבו השליחים של רבי אברהם לקבל כספים, ולמטרה זו נתמנה רבי מרדכי מלכוביטש כאוסף הכספים עבור היישוב היהודי בטבריה. כאן התחילו גם קשריהן של חסידות לכוביטש והחסידויות קוברין וסלונים עם העיר טבריה, ומאז גם החלו לעלות לארץ – לטבריה. פטירתם של רבי אברהם מקאליסק ורבי מרדכי מלכוביטש בהפרש של שבוע זה מזה בחודש שבט תק"ע, הוסיפה נופך לקשר המיוחד שנוצר בין השניים. מאז מקובל רבי אברהם מקאליסק בין חסידי אותן חסידויות.

5. רבי נחמן מברסלב בעלייתו לארץ

רבי נחמן מברסלב הגיע לארץ ישראל בערב ראש השנה תקנ"ט. המסורת החסידית יודעת לספר גם על עלייתו ניסים ונפלאות, ועל קשיים מרובים בדרכו לארץ. באחת הסערות "לא היה עוד בלב איש להנצל מהמיתה והיו צועקים כולם אל ה' והייתה לילה אחת כמו יום הכיפורים ממש, שהכל בוכים ומתמידים ומבקשים כפרה על נפשם". גם המים בספינה לא היו ראויים לשתייה, אולם בסוף הגיעו ליפו ושם ירדו כולם חוץ מרבי

נחמן. הוא נחשד כמרגל צרפתי ונאלץ להמשיך עם הספינה עד חיפה – שם ירד ממנה. גם בטבריה לא נסתיימה סאת ייסוריו. הוא עזב את העיר בגלל מגיפת דבר שהתחוללה בה, הגיע לעכו ומשם עלה לספינה והיטלטל בים זמן רב, עד שהוחזר לאי רודוס, משם המשיך לרומניה.

חסידיו רואים בעלייתו זו, מעין קפיצת הדרך ולדבריו "תוקף עוצם ההשגה שהשיג בא"י אי אפשר לבאר ולספר כלל. ממש לא נשמע ולא נראה כזאת שיזכה ילוד אשה להשגה כזאת ע"י אורא דא"י".

באותם זמנים עלו עוד רבים מראשי החסידים, אך רשמייהם שבכתב לא נשתמרו, ביניהם נמנים: רבי בנימין זאב מז'ברז', רבי יעקב שמשון משפיטובקה, רבי דוד שלמה מסורוקה בעל "ערבי נחל", רבי חיים מטשרנוביץ' "בעל באר מים חיים", רבי אריה לייב מוולטשיסק ורבי יששכר בער מזלוטשוב. כמו כן, בשנה תקצ"א עלה לארץ רבי אברהם דב מאוורוטש שהתיישב בצפת. הוא היה מנהיגם של החסידים בעיר באותו זמן.

על רקע עליית הפרושים והציונות

עלייתם של חסידים התמעטה באופן משמעותי לאחר אותן עליות שהוזכרו. ההתחלה הייתה מאורגנת וסימלה אולי המשך, אך עליית הפרושים מחד ומאוחר יותר עלייתה של התנועה הציונית הפחיתו במידה ניכרת במספרם ופגעו בנכונותם של החסידים לעלות לארץ. חוקר החסידות ד"ר יצחק אלפסי, טוען בספרו 'החסידות ושיבת ציון' שעל רקע זה אפשר להבין את השינוי במשנת החסידות באידיאולוגיה שלה, אשר הפכה את הצדיק לארץ ישראל, ואת בית מדרשו – לבחינת ירושלים; הגם שדימויים אלה מופיעים אצל ראשוני החסידות ועמודי התווך שלה. לדוגמה: רבי אלימלך מליז'נסק מפרש את דברי חז"ל: "כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו א-לוה" – רק דומה, אבל אין לו באמת, "וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו א-לוה"⁶ – רק דומה, אבל יש לו באמת.⁷

מאוחר יותר אפשר לראות גם התנגדות תקיפה לעצם העלייה לארץ. ביטוי מוחשי לכך ניתן לראות בדבריו של הרב יקותיאל יהודה טייטלבוים מסיגעט, כפי עדותו של הרב עקיבא יוסף שלזינגר אודות פגישתו עמו:

⁶ כתובות ק"י ע"ב.

⁷ נעם אלימלך פרשת לך-לך.

"ויהי בשנת תר"ל לקחתי את דרכי לא"י... עד אשר באתי לסיגעט... והוא הרעיש העולם נגדי ודיבר אלי גם בענווה כאילו אני הייתי הרב והוא היה התלמיד ואמר לי: מה עושה לנו מה חסר לו, אם רצונו רבנות אני אתן לו כרצונו... כאשר שמע כי לא אשמע בקולו נתן פקודה במקומו ובכל גבולו: מי אשר מחזיק אותי לנסוע לארץ ישראל, כאילו מחזיק לעבודת אלילים"⁸

ההתנגדות לציונות במתכונתה המתחדשת הקיפה את כל החוגים בחסידות. רבי משה טייטלבוים מאוהל בעל 'ישמח משה' היה הבולט שבכולם, שהביע התנגדות אידיאולוגית עקרונית: "זה יראה שרצון השי"ת שכעת לא נלך מעצמנו ומרצונו לארץ ישראל רק שנמתין שמשיח צדקנו יוליכנו לארצנו, וקרוב יום הישועה". מאידך גיסא, פנו חובבי ציון כגון רבי צבי הירש קאלישר ורבי אליהו גוטמכר לאישים מרכזיים בחסידות חב"ד, אך כמעט שלא נענו בחיוב. פנייה דומה לרבי אברהם מטשכנוב גם כן לא נענתה, אך ההתכתבות נמשכה. בנו, רבי יעקב מיעזוב עלה לארץ ואף ניסה לקנות קרקעות להתיישבות. מעניינת במיוחד היא תשובתו של רבי צדוק הכהן מלובלין לשאלה שהופנתה אליו ממוצ'סטר בשנת תרכ"ד על ידי תלמיד ששאל אם לעלות לארץ: "...ולך ורכב וצלח עד דבר אמת...", כותב אליו רבי צדוק בסיום תשובתו, "להקים את הדבר הזה במוקדם ואפשר, ולא יחמיצנה למצוה רבה הלזו". ד"ר אלפסי מציין בספרו שרבי צדוק הכהן מלובלין אף חשב לעלות בעצמו לארץ.

בשנות השמונים והתשעים של המאה הקודמת אף הוחרפה ההתנגדות החסידית לעלייה לארץ ישראל – עלייה במתכונת שהתבקשה על ידי הציונות אז. מנחם אוסישקין פנה בעקבות המלצתו של הרב שמואל מוהליבר אל האדמור מחב"ד – קאפוסט, שפונה על ידו לאחר הפגישה: "איש דגול מרבבה... ראש וראשון לחסידי חב"ד", וביקשו לתמוך בעלייה ובהתיישבות בארץ ישראל – אבל תשובה ברורה לא קיבל ממנו. גם חסידי חב"ד – קאפוסט לא נטו לקבל את דבריו של אוסישקין כפשוטם.

לעומתו הבהיר הרבי מלובביץ' דאז, מוהר"ש שניאורסון, את דעתו בנוגע ליישוב הארץ: "אם היו שומעים לי, היו חוסכים הרבה דם יהודי. רציתי לומר לבא כוח הממשלה שאם לא ייטיבו את היחס ליהודים, אני נוסע לארץ ישראל ולוקח אתי מאה אלף יהודים והייתי מוציא זאת לפועל, אבל אז היה עניין ביל"ו ולא רציתי להוסיף להם תוקף – אם היה אצל אנשי ביל"ו 'לכו ונלכה באור ה'⁹ – הייתי נוסע איתם", סיים האדמור"ר

⁸ קונטרס שמרו משפט, ירושלים תר"ס, עמ' 2.

⁹ מרמז לפסוק שעל פיו קבעו אנשי ביל"ו את שמם: "בית יעקב לכו ונלכה באור ה'" (ישעיה ב' ה').

מוהר"ש¹⁰. מאוחר יותר גם האדמו"ר הרש"ב והאדמו"ר הרי"צ התנגדו בתוקף למתכונת זו של הציונות, ובשל כך גם לעלייה. ידוע גם מכתבו של הרב שלמה הכהן אהרונסון, רב בקייב ולאחר מכן בת"א, לאדמו"ר הרש"ב ובו הוא מבקש לברר את יחסו של האדמו"ר לשלושה נושאים: א', החשש שמא ע"י דחיית הציונים, ייפרדו אלו מכלל ישראל. ב', הציונים והציונות קירבו אנשים מתבוללים חזרה לעמם. ג', האם החסידות יכולה ללחום באותה תנועה, והאם יש לו כוח לשם כך. מכתבו זה נענה בפירוט רב על ידי האדמו"ר הרש"ב¹¹.

גם בפולין לא נחלו הציונים הצלחה. נסיונותיו של הרב מוהליבר לקרבם לתנועה הציונית לא עלו יפה. דוגמא לחוסר ההצלחה הזו בתיאורו של מנשה מאירוביץ' את פגישתו עם רבי יהודה ליב אייגר מלובלין:

"בדרכי מפולבה [=פילוב] לאודיסה מילאתי אחר פקודת הרב מוהליבר והתעכבתי בלובלין. מצאתי את מקום מגוריו של הרבי ובשעה שתיים אחה"צ נכנסתי אליו... בחדר אפלולי ומלא ספרים עם ארון קודש. באחת הפינות עמד זקן בן שמונים¹² עטוף טלית, פניו זכים מטוהר, זקנו לבן וכולו אומר הדרת קודש. דרשתי בשלומי בשם הרב מראדום [=הרב מוהליבר] ובשם כל הנאספים באסיפה האחרונה בוורשה. אמרתי לו כי מטרת ביקורי הוא המצב הנורא של העם היהודי. סיפרתי לו על התנועה הצעירה של חיבת ציון ובקשתי ממנו את תמיכתו והשפעתו על חסידיו שבכוחו לעורר את חיבתם לתנועת ציון. הרב הקשיב לדברי בהשתוממות ואחרי רגעים אחדים ענה: כן בני, אפשר מאוד שזכינו לימות המשיח, אולם הוא עצמו טרם בא".

חידושים ביחס לעלייה החסידית החלו עם הצהרת בלפור, אז ניכרת התעוררות בקרב חסידי רוז'ין שאף הקימו הסתדרות מקבילה על מנת "ליצור ארץ מושב לעם העברי על ידי יסוד ישוב יהודים בארץ ישראל". ההתעוררות הקיפה את רוב החסידויות. בין השאר ניתן לראות את חסידות גור נרתמת לבניית עיר בישראל – בני ברק, בשנת תרפ"א. באותו זמן היה האדמו"ר מגור הרב אברהם מרדכי אלטר מגור בעל 'אמרי אמת'. וכך תוארה פעילותו על ידי אחד מצעירי אגודת ישראל בביטאון 'דגלנו':

¹⁰ מתוך ספרו של ד"ר יצחק אלפסי – 'החסידות ושיבת ציון' (משם לקוחים המקורות בפרק זה).

¹¹ קונטרס 'זמעיין', כפר חב"ד תשנ"ו. על יחסה של חסידות חב"ד לציונות ניתן גם לראות מאגרת משנת תשי"ח ובה מביע האדמו"ר הסתייגות מהשם 'מדינת ישראל' – 'אגרות קודש' ט"ז, ברוקלין תש"ן, אגרת ה'תתקצב.

¹² הרב יהודה לייב אייגר מלובלין, נכדו של רבי עקיבא אייגר: תקע"ו-כ"ב בשבט תרמ"ח [* ניתן לראות שהתיאור "בן שמונים" קצת מוגזם, כיון שהרי"ל איגר נפטר בגיל 72, והפגישה עמו נערכה כשהרב מוהליבר עדיין כיהן כרבה של ראדום. כלומר, לכל היותר היה הרי"ל איגר בעת הפגישה כבן 67; ש"ג].

”בצדק גמור ובבטחה נוכל לומר: האדמו”ר מגור פנה את הדרך סלל את המסילה העולה בית אל, הוא חרש את תלם המענה הראשון בשדה העבודה של אגו”י בארץ ישראל. כברת האדמה שלקחו הוא ושותפיו בארץ הוא יריית אבן פינתו של הבניין הנהדר והנשגב... הוא גרעין הזריעה הראשונה שנזרע ונקלט בידיים טהורות ופוריות לעשות ענף ולשאת פרי קודש של תנועה חזקה לבוא ולהשתתף בבנין הארץ”.

לאמור – לא עוד עליות של בודדים. כעת נרתמת החסידות על רוב חצרותיה לבנין הארץ ע”פ אורחות החיים של ישראל סבא המקובלים מדורות. העלייה שהחלה מבודדים, טיפין טיפין, תופסת מאז מקום של כבוד בבנין הארץ.

הנהגת ה' את ארץ ישראל בראי החסידות

1. רוח וחומר

העולם שבו אנו חיים הינו מחודש. משמע יש לו זמן. ניתן לתארך אותו, להצביע על נקודת זמן בו התחיל להתקיים במתכונתו הנוכחית ויש גם דעות לגבי משך הזמן שהעולם עתיד להתקיים. אך בין לבין, קיימת שאלה לגבי צורת ההתנהלות של העולם ”בימים כתיקונם”. והשאלה אותה אנסה לברר היא: כיצד מונהגת ארץ ישראל על ידי הקב”ה?

רש”ז מלאדי אומר שיש הדדיות בין פעולותיו של הקב”ה בארץ לבין מעשיהם של עם ישראל: ”ישראל גוי אחד בארץ – עם ישראל, גם כשהוא בארציות העולם, קשור הוא עם ה' אחד. השי”ת יוצר מהרוחניות – גשמיות, ועם ישראל יוצר מהגשמיות – רוחניות”¹³. דברים מעין אלו אומר גם ה'נתיבות שלום': ”שנתאוהה הקב”ה שתהיה לו דירה בתחתונים, ולשם כך ברא את כל העניינים הארציים כדי שיהודי יעלה אותם לתכלית רצון הבורא”¹⁴. משפט זה מגלם בתוכו את עיקר תפקידו של עם ישראל בעולמו של הקב”ה. על ידי הענקת הרוחניות לעולם, מעניק הקב”ה את הכלים לעבודתם של ישראל בארץ, והם בעבודתם הרוחנית שואפים מעלה לעבר אותה הענקה. עבודתם הרוחנית של ישראל בעולם נעשית ”יותר טוב” כאשר הם בארץ ישראל (בעיקרון זה נרחיב בהמשך).

שני המושגים, ”מושגי העל” רוח וחומר, הם מושגים שמצויים בכל תחום בו עוסקת החסידות. כמעט כל מושג שבו בחרה החסידות לעסוק, הופרד לשני התחומים – הרוחני

¹³ רבי שניאור זלמן מליאזני, ח”י באלול תק”ה – כ”ד בטבת תקע”ג; 'היום יום', ברוקלין התש”נ, יום כ”ז באלול תש”ג.

¹⁴ רבי שלום נח ברזובסקי, י”ד באב תרע”א – ו' באב תש”ס; נתיבות שלום, ירושלים, במדבר עמ' קל”ה.

והחומרי (או הגשמי). וכך אנו מוצאים בענייננו את ארץ ישראל שברוח ואת ארץ ישראל שבגשמיות.

על גשמיות ורוחניות כותב בעל ה'שפת אמת' את הדברים הבאים:

"כי האדם כולל גשמיות ורוחניות וכמו כן סדר הבריאה דכתיב: 'אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה... ואתה מחיה את כולם'¹⁵ הם ב' הנהגות הנ"ל. וכמו כן האדם עפר מן האדמה... וכפי הכנת האדם לקבל הארת הנשמה ולבטל הגופניות, כך נמשך אחר הנהגה העליונה"¹⁶

במשפטים אלו גלום רעיון של שילוב בין חומר לרוח, שקיים בכל מעשי הבריאה, בניגוד לדעות מסוימות בעולם, המנסות להפריד לגמרי ביניהן. רעיון זה חוזר גם אצל ה'נתיבות שלום' בפרשת בלק, שמסביר את שורש התנגדותו של בלק לעם ישראל¹⁷. אמנם הפרש הזמן בין שני האדמו"רים מחסידויות שונות שדבריהם הוזכרו כאן, הוא כמאתים שנה. למרות הפרש זה, יש זהות בין הרעיונות שמביעים אותם אדמו"רים. האם יש משמעות לעובדה זו? את זאת ננסה לראות בהמשך.

2. הרקע הרעיוני וההיסטורי

ההנהגה את ארץ ישראל שונה מההנהגה של כל ארץ אחרת בעולם. בארץ ישראל יש המשכת קדושה מלמעלה כלפי מטה – "הורדת רוחניות" מהקב"ה לארץ, וכך מתחזק הכוח המוענק לארץ.

במקביל, מודגש בתניא הערך הסגולי של נתינת הצדקה, ובמיוחד עבור ארץ ישראל ויושביה. בעצם הנתינה של הצדקה מוסיפים אנו מצידנו חיות אלוקית בארץ. כך נתפש מעשה רוחני בדבר גשמי ומרומם אותו. רש"ז מרומם כל כך את מעשה הצדקה עד שהוא משוה מעשה זה עם עקדת יצחק:

"וזריזותיה דאברהם אבינו עליו השלום [בעקדה] היא העומדת לעד לנו ולבנינו עד עולם, כי העקדה עצמה אינה נחשבה כל כך לניסיון גדול לערך מעלת אברהם אבינו עליו השלום...רק [הגדלות של העקדה היא בכך] שאברהם אבינו עליו השלום עשה זאת בזריזות נפלאה [וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו – חבש בעצמו את

¹⁵ נחמיה ט' ו'.

¹⁶ שפת אמת, במדבר, מהדורת מרכז שפירא תשס"א, עמ' 223. ההפניות לעמודים לשפת אמת במאמר זה, תהיינה לפי הוצאה זו.

¹⁷ נתיבות שלום, שם עמ' קל"ו.

האוכף של החמור ולא ציווה ולא חיכה שמישהו אחר יעשה זאת¹⁸

מהו הרקע ההיסטורי לנתינת הצדקה דווקא לארץ ישראל? תחילת העניין בעלייתו של רמ"מ מויטבסק לארץ באלול תקל"ז. רמ"מ היה דמות כריזמטית ובכוח זה הצליח ליצור מערך התרמה לארץ ישראל במקומות בהן פעל בחו"ל, מערך שהמשיך לשלוח כספים גם לאחר שעלה לארץ. העובדה שרש"ז מדמה את מעשה הצדקה לעקדת יצחק ונותן לעקדה הסבר משלו, יכולה לתת תמונה על גדולתו של הרש"ז ועל קהל החסידים שלו במזרח אירופה.

לקראת סוף מלחמת העולם השנייה כתב הרב ישכר שלמה טייכטל הי"ד ספר, ובו עסק בהתיישבות באותו זמן בארץ ישראל. הרב טייכטל ישב בהונגריה שהייתה לפני דריסה על ידי המגף הנאצי ימ"ש. הרב מחייב את ההתיישבות בארץ, ובין השורות מיצר על כך שהוא עצמו היה ממתנגדי הציונות עד אותו זמן. בין השאר כותב הרב על חשיבותה של נתינת הצדקה לבניין ארץ ישראל, ומעניין שדבריו שנכתבו יותר ממאתיים שנה לאחר דברי רש"ז, דומים לדברי רש"ז:

"נראה לי ללמד את הנודבים נדבות לבניין ארצנו הקדושה שיאמרו בשעת הפרשה: 'הריני נותן נדבה זו לצורך בניין ארצנו לקיים בזה מצות עשה דישוב הארץ, שציוונו הבורא כל העולמים לתקן את שורשו במקום העליון'. ובזה תשורה על הנדבה קדושה דלעילא, ולא יהיה כוח לסיטרא אחרא לעשות איזה קלקול במעשה הבניין ולא להיות לו חלק בזה, והכל יעשה בקדושה וכפי הרצון העליון"¹⁹.

בהמשך דבריו מביא הרב טייכטל את המקור לדברים מהזוהר, בתרגום:

"אמר רבי אלעזר: בכל מעשיו של אדם, צריך לו שיהיו כולם לשמו הקדוש. [מהו לשמו הקדוש?] – שיזכיר בפיו את השם הקדוש על כל מה שהוא עושה, שיהיה הכל לעבודתו ולא ישרה עליו הסטרא אחרא משום שהוא מוכן תמיד לבני אדם, ויכול לשרות על מעשה ההוא שעושה"²⁰

3. מראשית שנה ועד אחרית – האם זמן גרידא?

"תמיד עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה"²¹ – לתמידיות, להתמדה, יש

¹⁸ ספר התניא, ברוקלין התש"מ, אגרת הקודש פרק כ"א. ההערות המובאות בסוגריים מרובעים הן על פי הרב יוסף ויינברג, 'שיעורים בספר התניא', התשמ"ט.

¹⁹ אם הבנים שמחה, הרב שלמה יששכר טייכטל, ירושלים תשנ"ח, עמ' ש"ח-ש"ט.

²⁰ זוהר, ח"ג דף נ"א ע"ב

²¹ דברים י"א י"ב.

חיסרון של "ירידת מתח" אך כאן דווקא יש עליית מתח בגלל "עיני ה' א-להיך בה" תשומת הלב המיוחדת של הקב"ה על ארץ ישראל היא דבר מתמשך שתוצאתו התחזקות. וכך נוצרת בחסידות ההקבלה: כוח אלוקי מוענק לארץ למול הצדקה אותה נותנים יושבי הארץ, שמרוממת את המימד הרוחני של הארץ.²²

טבעו של מעשה גשמי שהרגש כלפיו הולך ונחלש ככל שעובר זמן, בכך בדיוק טמונה החשיבות של נתינת הצדקה – חיזוק הרגש ע"י מעשה. מעין זאת אנו מוצאים ב"זכר ליציאת מצרים" לעומת סיפור יציאת מצרים. הזיכרון התמידי, שלכאורה היה אמור להיות דומיננטי, מקהה את האירוע ולעומת זאת הסיפור החד-שנתי יוצר את הכוח המחייב שבאירוע יציאת מצרים.²³

על הפסוק הנ"ל ("ארץ אשר עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה") שואל רש"י: מדוע לא נאמר בפסוק: 'לעולם ועד'? מדוע הפסוק מגביל בזמן – מראשית ועד אחרית? ותשובתו: "ובכל שנה ושנה יורד ומאיר מחכמה עילאה אור חדש ומחודש שלא היה מאיר עדיין מעולם ל'ארץ העליונה' כי אור כל שנה מסתלק לשורשו בכל ערב ראש השנה כשהחודש מתכסה בו²⁴ ואחר כך... נמשך אור עליון... להאיר לארץ העליונה ולדרים עליה"²⁵. בדברים אלו מתכוון רש"י לומר, שכשם שיש בכל בוקר התחדשות של האדם בקומו, כך בכל שנה יש התחדשות של הזמן, של השנה, והיא "חוזרת אלינו" בכוחות מחודשים לאחר שאנו מבקשים זאת בתפילות ראש השנה.

קיימת גם התחדשות שבכל יום, ההתחדשות האישית של כל אדם בכל יום, כפי שמובא ב'נתיבות שלום': "וכלל הדברים הם כמו שכתב עוד ביסוד העבודה בשם האריז"ל שכשם שאינו דומה אדם לאדם מיום בריאת העולם, כך כל יום ויום אינו דומה יום אחד לחבירו מיום בריאת העולם, וכל יום יש לו תפקיד ויעוד מיוחד הנצרך לתקן ביום זה, ומה שאפשר לתקן ביום הזה אי אפשר לתקן ביום אחר"²⁶.

דברים אלו מקבלים הבהרה בדבריו של האדמו"ר השביעי משושלת חב"ד, רבי מנחם מנדל שניאורסון [להלן: הרבי מלובביץ'] ביחס לחלוקת הארץ בגורל:

²² 'חסידות מבוארת' ח"ב עמ' קל"ה; ארץ עליונה ביחס למצה בפסח.

²³ אלי אדלר, 'והגדת לבנד', עצמונה, עמ' 10 ובהערה 5 שם; וכן בקונטרס 'ביאורי הגדה', הוצאת "אור החסידות", התשס"ו, מאמר הפתיחה א'; וראה גם שפת אמת דברים עמ' 3-132.

²⁴ "בכסה ליום חגנו" (תהילים פ"א ד'), אי זהו שהחודש מתכסה בו? הוי אומר זה ראש השנה" (ראש השנה ל"ד ע"א).

²⁵ תניא, אגרת הקודש פרק י"ד.

²⁶ נתיבות שלום, ירושלים, דברים עמ' ע"ז.

”וכמו גורל כפשוטו, שאינו תלוי כלל ברצונו של מטיל הגורל ולכן ע”י הגורל דווקא היא חלוקת הארץ²⁷ בכל הדרגות שבה, כנ”ל, הן עולם הבא והן ארץ ישראל כפשוטה... דהנה כתיב: ‘ארץ אשר עיני ה’ אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה’ שיש בזה ב’ הקצוות. מצד אחד הוא למעלה ממדידות והגבלות בזמן שה”ה ‘מרשית השנה ועד אחרית שנה’ ולאידך נמשך הוא בזמן, שלכן הוא רק עד אחרית שנה ובשנה שלאחר זה מתחדש אור זה באור חדש עליון יותר שלא היה מאיר עדיין מימי עולם אור עליון כזה. ואור זה מתלבש בארץ שלמטה להחיות... כל משך שנה זו וכמבואר בארוכה באגרת הקודש²⁸”

ראשית ואחרית הינם שני מושגי זמן, שמטבעו הוא תקופה תחומה. לכאורה יש סתירה בין שני מושגי זמן אלה, לבין ”עיני ה’ א-להיך בה”, שאותו לא ניתן לתחום, כמובן. על כן מסביר הרבי מלובביץ’ שיש התחלה והתקדמות לעבר קצה מסוים שהוא השלב הבא, שממנו ממשיכה ההתקדמות כלפי מעלה. אין עצירה ואין ”סוף” במובן האנושי יש כל הזמן התקדמות – בתוך הזמן – שהיא עלייה ברוחניות, עלייה ספיראלית²⁹.

אנו לומדים מכאן שכשם שיש התעלות רוחנית לעולם כך יש התעלות רוחנית לאדם. תפקידו של האדם להעלות את עצמו – להתעלות (ואכן חודש תשרי הוא זמן של חזרה בתשובה), ובמקביל מתעלה העולם בזמן נתון – בראש השנה.

4. מניינם של ישראל – טכני או מהותי

הרבי מלובביץ’ הסביר שמניית עם היא דבר חיצוני-טכני, אך מניין בארץ ישראל (בנוגע לעם ישראל) מבטא עניין מהותי³⁰. כיצד? הרבי מלובביץ’ מדגיש, על פי דברי רש”ז³¹ שבני ישראל הם גוי אחד בארץ³². מניינם וערכם, אחד הם. ובארץ מתבטאת האחדות הזו שבין הגשמי לרוחני. בספר ‘היום יום’ מובאים הדברים הבאים בשם רש”ז: ”ישראל גוי אחד

²⁷ במדבר כ”ו נ”ה.

²⁸ ספר המאמרים (מלוקט) ח”א, ברוקלין תשנ”ז, עמ’ קצ”ו-ז’.

²⁹ עיין בביאורו של הרב עדין שטיינזלץ לאגרת הקודש – ‘ביאור תניא’, ירושלים תשמ”ט. רעיון המתקשר לכך, ניתן למצוא בביאורי הרבי לפרקי אבות, כפר חב”ד, פ”ה מ”א. רעיון זה מופיע גם ב’נתיבות שלום’ בפרשת בלק.

³⁰ ליקוטי שיחות לפרשת במדבר, כפר חבד תשי”ד.

³¹ ספר התניא, אגרת הקודש פרק ט’.

³² על פי שמואל ב’ ז’ כ”ג (=דברי הימים א’ י”ז כ”א): ”ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם ולשום לו שם”, וראה גם יחזקאל ל”ז כ”ב.

בארץ: עם ישראל גם כשהוא בארציות העולם קשור הוא עם ה' אחד. השי"ת יוצר מהרוחניות גשמיות ועם ישראל יוצר מהגשמיות רוחניות"³³.

רעיון דומה מופיע בדברי הרבי מלובביץ' בביאורו למסכת אבות:

"ברישא מדובר אודות עבודת התפילה (הוי מתפלל בשלומה של מלכות), ובסיפא מוסיפה משנתנו, שלא די ב'עבודה זו דתפילה'³⁴, שהוא עבודה בדרך העלאה מלמטה למעלה, אלא על האדם להמשיך השכינה למטה ע"י לימוד התורה, שעניינו המשכה מלמעלה למטה. וזהו אומרו: 'שניים שיושבין', היינו שמדובר בהשפעתם על העולם, ש'לשבת יצרה'³⁵ 'ואין ביניהם דברי תורה' – אם אינם עוסקים בתורה, שעניינו המשכת אלוקות למטה, 'הרי זה מושב לצים' – העולם נשאר בבחינת מושב לצים. אבל שניים שיושבים ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרויה ביניהם – הם ממשיכים את השכינה למטה"³⁶

משפט זה מבטא את ההדדיות בקשר שבין ה' לבין עמו. הקב"ה "מתרגם" עבור ישראל את הרוח לחומר, לגשמיות, ואילו עם ישראל שואף כל הזמן להעלות את היומיום לרמות הרוחניות הנעלות. כך נוצרת האחדות בין החומר לרוח כפי שמתואר גם באגרת הקודש (פ"ט): "דהיינו כל מיילי דעלמא ועסקי פרנסה לא יהיה כאילו דעבדין לגרמייהו. ולא יהיה בית ישראל ככל הגויים דזנין ומפרנסין ומוקירין לנשייהו מאהבה כי מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". כלומר, לא יהיו כמו באלה העושים זאת לצורך עצמם בלבד, שלא לשם שמים, אלא לשימושם העצמי ולמילוי רצונם ורצון ביתם, ולא יהיה בית ישראל ככל הגויים שזנים ומפרנסים ומוקירים נשיהם ובניהם מתוך אהבה עצמית, שמפני שהוא אוהב את עצמו הוא אוהב את אשתו, וילדיו בהיותם חלק ממנו, אלא שהאהבה תהיה קדושתית. כאן נכנס הרעיון של האיכות – מעשה שיכול להתחיל מתוך צורך של המבצע ולהסתיים בכך מקבל מימד נעלה יותר, אולי הנעלה ביותר, בכך שהוא נעשה מתוך תחושה של עשיית מצווה. כך מקבלת הכמות, הפעולה הטכנית, מימד איכותי. זו הרוחניות שנוצרת מן הגשמיות ע"פ הרש"ז.

האיכות והכמות לפי דברי האדמו"ר מאוחדות ביחד גם בעניינים הגשמיים. העניינים הגשמיים מקבלים "סיוע" רוחני כאשר מדובר בבני ישראל. מכיוון שעם ישראל הינו "גוי אחד בארץ" – והפסוק ("ומי כעמך ישראל...") מסביר את האחדות של השניים – הגשמי

³³ 'היום יום', כפר חב"ד התשמ"א, יום כ"ז באלול התש"ג.

³⁴ על פי ירושלמי ברכות פ"ד ה"א: "וכי יש עבודה בלב? ואי זו? זו תפילה", והשווה מכילתא דרשב"י פרק כ"ג.

³⁵ על פי ישעיה מ"ה י"ח.

³⁶ ביאורים לפרקי אבות שם, פ"ג מ"ב.

והרוחני, כך זה בארץ. כלומר, לעומת הגוי שהדברים הגשמיים והרוחניים נעשים אצלו בנפרד, אצל היהודי, יש אחדות בין השניים, במיוחד בארץ ישראל.

5. התעלות מעל למסגרת המקום

מרכיב נוסף של יציאה מהמסגרת, הוא מרכיב המקום. בדומה לרעיון שהובע ביחס לזמן, ניתן למצוא בדבריו של רבי צדוק הכהן מלובלין התייחסות למימד המקום: "כל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מיצרים" (שבת ק"ח ע"א) – כיעקב שכתב בו: 'ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה וגו'" (בראשית כ"ח י"ד) ובמדרש (בראשית רבה פ' י"א): 'יעקב שכתוב בו שמירת שבת... ירש את העולם שלו במידה'³⁷.

בדברים אלו יש קישור בין מימד הזמן – שבת, לבין מימד השטח, שהוא כל מקום שבו חל הזמן – השבת. השבת "יוצאת מן המסגרות" ומשנה את המימדים – הופכת את המקום ל"בלי מיצרים". וכך כותב רבי צדוק הכהן בפרשת 'שלח': "והיינו שבכל מקום שילך, תלך עמו קדושת ארץ ישראל. לכן בשבת זוכה הישראל שבכל מקום אשר אתה עומד אדמת קודש הוא (ע"פ שמות ג' ה'). וזה שנאמר: 'בכל מ'שב'תיכם' (שם ל"ה ג'), שבכל מקום יכולים לזכות לקדושת ארץ ישראל, שהיא ירושה מן האבות".

ועל הפסוק: "כי ירחיב ה' א-להיך את גבולך... בכל אות נפשך תאכל בשר"³⁸, אומר ר' צדוק: "ובשבת תמיד האכילה בקדושה ואינו כלל ריחוק מקום, שבכל מקום שישראל שוכן יש קדושת ארץ ישראל וירושלים כמו שאומרים: 'הפורש סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים', ויכולים לאכול אכילה בקדושה תמיד"³⁹.

ההתעלות מעל למימד הרגיל, קיימת גם ביחס למימד הזמן. הרבי מלובביץ' הסביר שזכרון היציאה ממצרים חייב להיות תמידי: "...כי במובנה הרוחני הפנימי, בעבודתו של האדם לקונו, חייבת להיות "יציאת מצרים" בכל יום..."⁴⁰. אף השבת היא מעבר למסגרת הזמן וכמושג היוצא מהמסגרות, שבת גם מוציאה את מושג המקום מתיחום ומצמצום. לפי דבריו של ר' צדוק הכהן מלובלין, אדם יכול להעלות את עצמו אל מעל למסגרת

³⁷ ר' צדוק הכהן מלובלין (כ"ה בשבט תקפ"ג-ט' באלול תר"ס), על תורה ומועדים, ירושלים תשנ"ט, עמ' ק"ח. עוד ביחס למרכיב המקום ביציאה מהמסגרת הרגילה, ראה גם בשיחות לספר במדבר של הרב אביגדור נבנצל (בעריכת הרב יוסף אליהו), בית אל, עמ' ק"ח-ק"כ.

³⁸ דברים י"ב כ'.

³⁹ שם עמ' ק"ע.

⁴⁰ ליקוטי שיחות לפרשת וארא, תשי"ח; רעיונות לפרשת השבוע, כפר חב"ד תש"נ. עיין גם בתניא פרק מ"ז.

המקום על ידי קיום סעודות שבת. סעודה המרחיבה דעתו של אדם היא כזו הבאה לצורך הרחבת הדעת ברוח. אם זו המטרה בסעודה הגשמית, אזי מן השמים מעניקים לאדם הרחבת מקום. ואז, כל מקום שבו מצוי האדם הוא עושה אותו כרצונו, הופך אותו ל"ארץ ישראל" שלו.

כך גם אומר האדמו"ר ה'צמח צדק': "מאך דו ארץ ישראל – תעשה כאן ארץ ישראל"⁴¹, משמע אתה הוא הקובע את מעלתו הרוחנית של המקום בו אתה נמצא בזכות מעשיך שבקדושה. ובלשון המיוחסת ל'נועם אלימלך': "הקב"ה רוצה לעשות מהשמים ארץ והאדם צריך לעשות מהארץ – שמים". גם במקורות חסידיים אחרים מופיע יעקב אבינו כמי שזכה למלוא רוחב הארץ לגבולותיה⁴². ומוסיף שם 'מי השילוח' שיעקב חשש מהירידה מארץ ישראל, למרות שהדבר הותר לו, "הגמרא אומרת: 'כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה'⁴³ – 'ואמר לו השם יתברך כי בכל מקום שאתה נמצא שם, הוא קדוש בקדושת ארץ ישראל, וזה פירוש 'וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן'⁴⁴, היינו שאף בארץ מצרים היה קרוב להשם יתברך והיה מקום מקודש, כי גושן היא לשון התקרבות"⁴⁵.

ריבוי המקורות החסידיים המציינים את יעקב כמי שכל מקום שהוא נמצא בו מקבל את מעלת ארץ ישראל⁴⁶, מעורר את השאלה במה התייחד יעקב שזכה בכך. ומה לגבי אברהם? ומה לגבי שאר היורדים מארץ ישראל? גם ה'שפת אמת'⁴⁷ נדרש לשאלה זו, במה התייחד יעקב שיש לו זכות כזו – להפוך כל מקום ל'ארץ ישראל'?

במדרש רבה על בראשית יש פיסקה שעשויה לתת תשובה לשאלה:

"אברהם שאין כתוב בו שמירת שבת, ירש את העולם במידה, שנאמר: 'קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה וגו' (בראשית י"ג י"ז). אבל יעקב שכתוב בו שמירת שבת שנאמר: 'ויחן את פני העיר' (שם ל"ג י"ח) – נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום,

⁴¹ רבי מנחם מנדל שניאורסון כ"ט באלול תקמ"ט – י"ג בניסן תרכ"ו; מובא ב'שערי ארץ ישראל', ברוקלין תשס"ב, עמ' כ"ב הערה 4.

⁴² רבי מרדכי יוסף ליינר, מי השילוח, בני ברק התשנ"ה, על בראשית מ"ו א'.

⁴³ כתובות ק"י ע"א.

⁴⁴ בראשית מ"ז כ"ז.

⁴⁵ יש לברר מה המקור ל'גושן' – התקרבות, ואולי המקור הוא קבלי. [הערת עורך: נראה שההסבר הוא תלוי בצליל, כשגושן היא מלשון גישה, משורש נג"ש. כמו בפרשה שבה מוזכרת גושן – "ויגש אליו יהודה" (בראשית מ"ד י"ח); ש"ג].

⁴⁶ לובבינ' ומי השילוח (דלעיל), שפת אמת (דברים, מהדורת אור עציון עמ' 3-132) וקדושת לוי (בהמשך).

⁴⁷ שפת אמת בראשית עמ' 274, 214, 290, 289.

ירש את העולם שלא במידה, שנאמר: 'והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וגו' (שם כ"ח י"ד)⁴⁸

זהו הבסיס המדרשי לייחודו של יעקב על פני אברהם.

בהמשך דבריו מסביר 'מי השילוח' שלתופעה של התרחבותה של הארץ כפועל יוצא ממעשי האדם, יש מקור במעשי השבטים ראובן, גד וחצי שבט מנשה. על הפסוק "יתן את הארץ הזאת לעבדיך לאחזה"⁴⁹, אומר בעל 'מי השילוח':

"בזה העניין נרמז שאם האדם יקדיש מקומו בד' אמות של הלכה, חל קדושת ארץ ישראל על זה המקום, כמו שאמרו בני גד ובני ראובן: 'ואתנו אחזת נחלתנו מעבר לירדן' (שם פסוק לב) שאף שאינו נכלל בגבולי ארץ ישראל, מכל מקום הסכים השם יתברך שיחול קדושת ארץ ישראל שם לכל מצוות התלויות בארץ. וכן בכל מקום שיקדיש האדם מקומו לשם ה', הוא קדוש בקדושת א"י ששם ישכון השם יתברך והוא דורש אותה תמיד"⁵⁰.

לשיטתו של בעל 'מי השילוח', הרעיון, שכל מקום שבו מקיימים מצוות נחשב כארץ ישראל, נלמד ממקרה בני גד ובני ראובן, שהם מקרה פרטי ביחס למצוות התלויות בארץ. מכאן לכל מצווה שמקוימת על ידי אדם בכל מקום בעולם, שהופך את המקום שבו מתקיימת המצווה, לקדוש בקדושת ארץ ישראל.

רבי לוי יצחק מברדיטשוב מסביר על הפסוק: "ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה"⁵¹, שלא נכתב וירד חרנה אף על פי שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות [ברוחניות]⁵² ובדרך כלל היוצאים מארץ ישראל יורדים ברמתם הרוחנית; זאת מפני יעקב לא ירד. ההבטחה שקיבל היתה שכל מקום שהלך בחוץ לארץ, "הלכה" אתו ארץ ישראל⁵³. ומוסיף רבי לוי יצחק:

"והנה אנכי עמך" (שם פסוק ט"ו) – שנעקר הר המוריה ובא לכאן⁵⁴, עיין שם. כי יעקב היה מיצר על שהוצרך ללכת מארץ ישראל לחוץ לארץ וכן פירש רש"י בפרשת 'ויגש' (שם מו ג) בפסוק: 'אל תירא מרדה מצרימה'... לכן הראה לו השי"ת שהר המוריה נעקר

⁴⁸ בראשית רבה סוף פרשה י"א.

⁴⁹ במדבר ל"ב ה'.

⁵⁰ מי השילוח שם, פרשת מטות עמ' ק"ז-ק"ח.

⁵¹ בראשית כ"ח י'.

⁵² קידושין ס"ט ע"א.

⁵³ קדושת לוי, מהדורת צילום ירושלים תשל"ב, עמ' כ'.

⁵⁴ רש"י, בראשית שם פסוק י"ז.

אצלו, ובזה סימן שלא יתיירא שבעבורו ילך עמו קדושת ארץ ישראל, כמו שראה עתה שבעבורו הלך הר המוריה"

בספר 'נועם אלימלך' מסביר רבי אלימלך מליז'נסק את המושג "ארץ ישראל" ש'נוצר' על ידי הצדיק:

"דהנה ידוע שעיקר החיות של כללות ישראל אינו אלא בארץ הקדושה – השי"ת יקבץ נידחינו מהרה למקום חיותנו – אך הצדיק הדבוק בהבורא ית"ש ובשמו הגדול יש לו חיות אף בכל מקום שהוא. וזהו – 'ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה' (בראשית מ"ז כ"ח) – פירושו: יעקב היה לו חיות אף בארץ מצרים"⁵⁵

לדבריו של רבי אלימלך מליז'נסק, אף משה רבנו הגיע למדרגתם של הנכנסים לארץ ישראל:

"והנה משה רבנו עליו השלום אמר להם לישראל כל הדברים כאילו היה בעבר הירדן, דהיינו כאילו היה בא"י. כך אמר להם בקדושה ודביקות כ"כ גדול והשיג המדרגה, כאילו היה בארץ ישראל"⁵⁶

יש גם "צד שני" לעלייה בקדושה בארץ ישראל והוא היציאה לגלות. רבי יוסף דב הלוי מבריסק כותב שאלו שיצאו לגלות, הגלות היא לטובתם כיוון שאינם יכולים לחיות במצבם המסוים בארץ ישראל, אך בשל חטאם הוגלו לחו"ל על מנת שיוכלו לחיות שם. קדושתה של ארץ ישראל "גדולה על" אלו שיצאו לגלות. "והכוונה בזה דארץ ישראל בקדושתה אינה סובלת עליה עוברי עבירה והיא – 'ארץ אשר ה' א-להיך דרש א'תה מ'רשית שנה ועד אחרית השנה' (דברים י"א י"ב) – ועל כן כשחטאו שלחם ממנה"⁵⁷. באותו הקשר, רבי לוי יצחק מברדיטשוב אומר: "שארץ ישראל היא מתנה ועל תנאי נתן האל ארץ ישראל שנשמור תורתו, וכן בית המקדש על תנאי זה נתנה. וכיוון שלא קיימו אבותינו התנאי, המתנה של ארץ ישראל בטלה"⁵⁸.

6. זכותו של כל יהודי לארץ ישראל

בחסידות מקובל לומר שלכניסתם של ישראל לארץ קדמה עבודה של מסירות נפש ברוחניות (ראה להלן). למה מתכוונת החסידות בעבודה כזו בטרם הכניסה? מהי מסירות

⁵⁵ נועם אלימלך, ליקוטי שושנה, עמ' תכ"ט.

⁵⁶ שם עמ' שנ"ט. השווה גם שפת אמת דברים עמ' 88.

⁵⁷ בית הלוי, וארשה תרמ"ד. הרעיון שהארץ מקיאה את ישראל כשהם חוטאים, הוטמע גם בחסידות;

ראה שפת אמת, במדבר עמ' 140, 310, 330.

⁵⁸ קדושת לוי על מגילה י"ב ע"א.

נפש? מעיון בספר נתיבות שלום במספר מקומות⁵⁹, אפשר לראות שמסירות נפש כרוכה בביטול העצמיות של האדם, הכנעה מושלמת שלו לדבר ה'. רק "טיפול שורש" כזה מביא למסירות נפש כלפי המטרה אליו שואף האדם.

לפי הסברו של ה'שפת אמת', המושג 'מסירות נפש' אומר שהמוסר את נפשו מוותר במודע על סייעתא דשמיא בדרך של נס או 'השתתפות' אלוהית במעשה הנתון, כאשר את הכל מנסה האדם להשיג בכוחותיו הגשמיים והרוחניים בעצמו. מעין ויתור על הסיוע מחוץ⁶⁰.

בחסידות מודגש גם הרעיון שלפני הכניסה לארץ היה צורך להלחם בשבעת העממים. המלחמה בשבעת העממים היא מעין סידורה של ארץ ישראל, הכנתה לקראת כניסת עם ישראל לארץ. רק לאחר מכן היתה הארץ מוכנה לקלוט את עם ישראל. אך לאן נכנס כל שבט? הרבי מלובביץ' מציג את התהליך לשיטתו: חלוקת הארץ נעשית על ידי גורל⁶¹. הוא מדגיש ש"זכמו גורל כפשוטו שאינו תלוי כלל ברצונו של מטיל הגורל, ולכן ע"י הגורל דווקא היא חלוקת הארץ בכל הדרגות שבה, כנ"ל, הן עולם הבא והן ארץ ישראל כפשוטה (...)"⁶².

מיקום השבטים בארץ ישראל אינו דבר שנתון לשיקול דעת אנושי. כשם שאי אפשר להשפיע על תוצאותיו של גורל בגשמיות, כך אי אפשר לקבוע מי ישב בארץ ישראל והיכן. בדברים אלו מכין אותנו הרבי מלובביץ' לדבריו בהמשך ביחס ליושבי הארץ. מחד, לכל יהודי יש מקום בארץ ישראל, שזכה בו בגורל גם אם לא נכח פיזית באותו מקום ובאותו זמן. גורל זה מזכה כל יהודי בשני העולמות. הדבר נובע משורש נשמתו:

"זכמו שהוא בעניין חלוקת הארץ שלמעלה – עולם הבא, שהיא מצד בחינת הגורל שישנה אצל כל אחד ואחד מישראל. על דרך זו היא בעניין כיבוש וחלוקת הארץ כפשוטה, שהיא מצד בחינת הגורל שישנה אצל כל אחד ואחד מישראל, שלכן ארץ ישראל שייכת לבני ישראל בברית עולם לזרעך אחריו לאחוזת עולם..."⁶³

מאידך, בארץ ישראל שלמעלה, זוכה כל יהודי מתוקף יהדותו ולכן, כשם שאי אפשר לשלול ממנו זכות "שמימית" זו, כך גם לא ניתן לשלול ממנו את הזכות הטריטוריאלית על

⁵⁹ נתיבות שלום, במדבר פרשת שלח ודברים פרשת וילך.

⁶⁰ שפת אמת בראשית עמ' 236, 'במדרש'.

⁶¹ במדבר כ"ו נ"ה.

⁶² ספר המאמרים (מלוקט), ברוקלין תשנ"ה, עמ' קצ"ו.

⁶³ שם עמ' ר'–ר"א

חלקו בארץ ישראל שלמטה – ארץ ישראל כפשוטה, כפי שנקראת במאמרו. הוא גם אינו יכול "לוותר" על חלקו "מרצונו הטוב" לאחרים.

דברים אלו של הרבי מלובביץ', שונים מדבריו של 'קדושת לוי' שהובאו לעיל, וכן מהדברים שהובאו לעיל בשם 'בית הלוי' ו'שפת אמת' בנוגע לאלו שיוצאים לגלות עקב התנהגותם הרוחנית בארץ הקודש. אך בהחלט ניתן לומר שאין מדובר בשלילה מוחלטת של זכותו של כל יהודי את מקומו בארצו, אלא בגלות לזמן קצוב.

כאן המקום להביא את דבריו של הרב טייכטל בספרו 'אם הבנים שמחה' בנוגע לשיתוף פעולה עם חילוניים בבניין הארץ. ולדוגמה דבריו:

"ואחר שכן הבטיח הנביא בשם ה'י"ת, אין לנו להתחכם ולומר כי בוני הארץ אינם נראים לנו, ואיננו רוצים להשתתף עמהם, כי המה עוברים על רצונו יתברך. תדע כי זה הוא מסימת עיניים [=עיוורון] של הס"ם, ר"ל, לעכב עלינו מלעשות הבניין בהסכמת כולנו, או להיות בכלל מרובים העושים את המצווה, כי אינו דומה מועטים העושים את המצווה למרובים העושים את המצווה. כי עלינו לעשות את שלנו, שלא להתרשל בזה, ולהשתתף עם כל הבונים אותה, והי"ת יעשה את שלו לקיים "ומשתי את עון הארץ ביום אחד" (זכריה ג' ט) 64

במהלך דבריו מציב הרב טייכטל שאלות רטוריות ביחס לשיתוף פעולה בבניין הארץ עם חילוניים. למשל, ואם לא נשתתף איתם בבניין הארץ, הם לא ימשיכו בבניינה? והרי במצב הנוכחי אין אפילו שמץ של תורה בבניין, אולי יכולנו לתרום לצביונה של הארץ במהלך הבניין? 65 כך גם מביא הרב טייכטל את דבריו של האדמו"ר מגור 66 בעד עלייה לארץ בכל הזדמנות:

"וכן הוא באמת דעתי, אשר מצות ישוב ארץ ישראל שנצטוינו בתורתנו הקדושה, איננה דבר תלוי בזמן מן הזמנים, רק בהיכולת והאפשרות. ולכן, גם עתה צריכים להשתמש בהאפשרות של עכשיו, ולעבוד בכל עוז. כי בריבוי העולים החרדים לארץ ישראל, תתגדל השפעתם שמה, וזה יגרום שמירת קדושת הארץ, עכ"ד... וכן כפל עוד הדברים שם, וכתב בזה"ל: 'ועי"ז תגדל השפעת היהדות החרדית, וישוב ארץ הקודש יוסד ברוח התורה הקדושה הכתובה והמסורה, עכ"ל הקדוש" 67

64 אם הבנים שמחה, עמ' קנ"ט.

65 שם עמ' ק"כ-קכ"א, קע"ג-קע"ד.

66 רבי אברהם מרדכי אלטר זצ"ל (תרכ"ו-תש"ח). לעיל כבר הזכרנו אותו כמעודד נלהב של העלייה לארץ,

וחסידיו אף היו מקימי העיר בני ברק.

67 אם הבנים שמחה עמ' רכ"א.

גם מדברים אלו רואים את ההדגשה שארץ ישראל אינה שייכת לציבור מסוים, וכל יהודי רשאי וחייב לתרום כפי יכולתו לבניין הארץ בכל זמן ובכל מקום בארץ. זכות זו מוקנית לו ללא עוררין בתוקף השתייכותו, כיהודי, בשורש נשמתו לארץ ישראל.

7. "ליסטים אתם"?! הבעלות על הארץ במשנת הרבי מלובביץ

הרבי מלובביץ' מקשר בין ארץ ישראל שלמעלה ושלמטה, לבין כיבוש ארצות שבעה עממים⁶⁸. הוא מדגיש שהאמירה "ליסטים אתם!" כפי שמוזכרת במדרש רבה על הפסוק הראשון בתורה⁶⁹, נשמעת רק כאשר אין תחושה בעולם שההשתלטות של ישראל היא מוחלטת וברורה: "והנה מכיוון דזה ש'ברצונו נתנה להם', הוא בכדי שיהיה אחר כך 'ברצונו נטלה מהם ונתנה לנו'. הרי פשוט שבאם מחליטים בתוקף אזי מבררים בנקל יותר את ארצות שבעה גויים וכל העולם כולו שיהיה דירה לו יתברך. וזה מה שנדמה שצריך לזה יגיעה ועמל ועד שאומות העולם טוענים בנוגע לכל בירור "ליסטים אתם!" הוא מצד גודל ההעלם וההסתר, מה שאין נרגש בעולם אשר-כל הארץ של הקב"ה היא"⁷⁰.

על הקשר הרוחני בין בריאת העולם לבין ארץ ישראל אומר ר' צדוק הכהן מלובלין: **"כי בשעת הבריאה היה כלל הארץ בקדושת ארץ ישראל..."** כי לאחר הקלקול נתקון זה על כל פנים על ידי קדושת סעודת שבת כמו שכתב בזוהר הקדוש: האי ריחא אתפניא כל יומא מרוחא עלאה דעתיקא וכו' וביומא דשבתא אתענג מענין דגופא מסעודתא דמהימנותא ואתעטר וכו'⁷¹. מן הדברים המודגשים ניתן להבין את דברי רש"י [ליסטים אתם..."] ואת המיקום האמירה עוד טרם פרשת הבריאה. בבריאה יש ירידה לאחר הקלקול. ירידה זו מיתקנת בסעודת שבת שבה יש התעלות והתפשטות בכל העולמות. ארץ ישראל הייתה מקודשת, ומתוקף כך כל העולם היה מקודש בקדושת ארץ ישראל.

הרבי מלובביץ' מציג התייחסות 'משפטית' לזכויותינו על ארץ ישראל. לדעתו, הדבר חיוני כדי להרחיק את טענותיהם של הגויים בדבר זכותם על הארץ: "אמנם כיבוש במלחמה אינו גזל, כדלעיל, אך בכל זאת לולי התשובה – כוח מעשיו...⁷² – עדיין יוכלו אומות העולם לטעון במידה מסוימת 'ליסטים אתם!', כי העברתה של א"י לרשותם של

⁶⁸ ספר המאמרים (מלוקט) ח"ג עמ' פ"ד-פ"ה.

⁶⁹ בראשית רבה א' ותנחומא בראשית י' א (עיין ברש"י בראשית א' א').

⁷⁰ ספר המאמרים שם, בראשית ברא תשל"ח, עמ' רס"ח.

⁷¹ פרי צדיק ויקרא דף י'. רעיון דומה בדבריו של ר' צדוק הכהן מלובלין, ששבת פורצת את כל המיצרים,

כבר הוזכר לעיל (סביב הערה 38).

⁷² תהילים קי"א ו', על פי המדרש הנ"ל.

ישראל בכיבוש נעשתה באופן מיוחד שונה ועמוק יותר ממעבר אחר ע"י כיבוש של ארץ אחרת", כדלהלן.

בהעברת דבר מאדם אחד לזולתו, בכל צורת קניין – מכירה, מתנה, כיבוש במלחמה וכדומה, אין משתנה עצם מהותו: בדבר עצמו אינה מתבטאת שייכותו לרשותו של אדם זה או אחר, ורק הבעלות עליו משתנה. אך כיבושה של ארץ ישראל שונה מכך, כי מאז שכבשו ישראל את "ארצות שבעה גויים" חל שינוי בעצם מהותה של הארץ: לפני כן היא הייתה ארץ ככל הארצות, שיכלה להשתייך לכל עם, ומאז כיבושה על ידי ישראל השתנתה הארץ עצמה והיא מעתה ארץ ישראל בכל מהותה ולתמיד, כך שאין היא יכולה שוב להשתייך לעם אחר. בשום אופן ולעולם אין אפשרות לקחתה מישראל. ולכן אף בזמן הגלות כאשר "גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו" היא נקראת בכל זאת ארצנו ואדמתנו ויותר מכך: "לא ישבו בארצך"⁷³ – אסור לגוי להתיישב בא"י.⁷⁴

"המצב המשפטי" של הארץ אינו מצב שוויוני, לדעת הרבי מלובביץ'. אין שוויון עם האומות במעמד של כל עם בנוגע לארץ ואין דמיון בין הארץ לבין כל ארץ אחרת בעולם. עם ישראל נמצא תמיד בעליונות כאשר ארץ ישראל נמצאת "על שולחן הדיונים". ה"גורם" המטה את הכף לטובת עם ישראל הוא הקשר המיוחד שבין העם לבין הקב"ה – בעליה של הארץ.

במקביל לאמירה '**ליסטים אתם**', שקיבלה ממד מיוחד בדברי הרבי מלובביץ' מאז מלחמת ששת הימים, אנו מוצאים אצלו אמירות חד משמעיות ביחס למדרש: "שלושה מקומות אין אומות העולם יכולים לומר גזולים הם בידכם"⁷⁵. ביחס לחברון ומערת המכפלה אומר הרבי מלובביץ' את הדברים הבאים:

"כשם שתקומת השדה היתה עוד קודם קבורת שרה, אלא ע"י זה שנכנס לרשותו של אברהם הנה על דרך זו בעבודה רוחנית שכאשר יהודי בא לאיזה מקום או שיש לו שייכות לעניין שבעולם שפשוט שמה' מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ⁷⁶, לקיים שליחותו לעשות ממנו א"י, עליו להכיר ולדעת שע"י עצם הימצאו במקום ההוא הרי 'תקומה היתה לו'⁷⁷ שעוד בטרם גישתו לקיים בו מצווה וכו' כבר נעשה במקום עניין של עלייה

⁷³ שמות כ"ג ל"ג.

⁷⁴ שערי ארץ ישראל, עמ' מ"ט.

⁷⁵ בראשית רבה ע"ט.

⁷⁶ תהילים ל"ז כ"ג.

⁷⁷ "ויקם שדה המכפלה – תקומה היתה לו שיצאה מיד הדיוט ובאה לידי מלך" (מדרש אגדה [בובר] בראשית

כ"ג).

ותקומה, יציאה מיד הדיוט ע"י עצם העניין שהוא ברשות ישראל. ומזה מובן עוד עניין שאי אפשר שיהיה שום מונע מעבודתו ומעכב לעשות 'כאן ארץ ישראל' כי מאחר ש'תקומה היתה לו', כי כבר יצא מיד הדיוט לידי מלך ועד למלכו של עולם, ע"י שנכנס לרשות ישראל, שכל ישראל בני מלכים הם (ע"פ שבת ס"ז ע"א) ויתירה מזאת מלכים הם (זוהר חדש ב' ריש ע"ב) והיינו, שגם כאשר הדבר שבעולם הוא לא סתם דבר גשמי אלא עניין ודבר חשוב בעולם... מ"מ לגבי איש ישראל ולגבי כוחו ועבודתו לעשות כאן ארץ ישראל"⁷⁸.

בעוד שלגבי ארץ ישראל בכללותה אנו מוצאים התייחסות לביטוי "שאם יאמרו" הרי שביחס לחברון, שכם וירושלים מקפיד הרבי מלובביץ' להדגיש את המלים: "אין אומות העולם יכולים..." – על ערים אלו אין כלל דיון. זהו במישור המדיני. ובממד הרוחני יש כאן הסתכלות מחודדת יותר, עקב הקירבה בזמן. הרבי מלובביץ' "מוציא" את ארץ ישראל מדיון ברמת הזמן ומעביר את הדיון לרמה עליונה – הארץ אינה גורם במו"מ כלשהו. הארץ היא מתת מאת הבורא לעמו ללא שום תנאי לא מצד המקבל ולא מצד הנותן. לכן אין הרבי מלובביץ' מתייחס למצב של חטא של בודד או ציבור. גם ההשוואה למלך מעלה את הדיון מעבר לדיון "היומיומי".

דבריו בכיוון זה דומים לדברי המהר"ל מפראג בנוגע לחטא שבמקרה ולחטא שבעצם. ביחס לבחירתו האולטימטיבית של עם ישראל:

"בארו בזה דברינו אשר אמרנו לך כי ההפרש אשר יש בין ישראל לאומות כי השם יתברך בחר בישראל בעצם ולא בשביל מעשיהם הטובים, שלא לומר דוקא כאשר הם עושים רצונו של השם יתברך אז בחר בהם ולא כאשר אין עושים רצונו של השם יתברך, ולפיכך כתיב 'והייתי לכם לאלהים' קודם ואחר כך 'והמה יהיו לי לעם'⁷⁹. כלומר, מה שהשם יתברך בחר בישראל הוא קודם, ואף כי ישראל אינם מקבלים אלקותו. לכך לא כתב גם כן קודם בחירת אברהם מעשיו הטובים, שלא תאמר כי הוא ית' בחר באברהם ובזרעו אחריו בשביל מעשיהם, ואז היה לך לומר כאשר אין מעשיהם טובים ימאס בהם שדבר זה אינו, רק כי הבחירה בהם מצד עצמם וזוהי בחירה כללית. אבל באומות כ' [תב] קודם 'להיות לי לעם'⁸⁰, שכאשר מעשיהם טובים וצדיקים אז השם יתברך מקרב אותם, ואין הקירוב אליהם רק מצד הפרטי' לא בחירה

⁷⁸ ליקוטי שיחות, כרך ל"ה עמ' 87-8.

⁷⁹ ירמיה ל"א ל"ב, יחזקאל ל"ז כ"ז, והשווה ויקרא כ"ו י"ב; ירמיה ל' כ"ה, ז' כ"ג.

⁸⁰ ירמיה י"ג י"א, והשווה זכריה ב' ט"ו, ח' ח'.

כללית, ולכך אצל נח שהשם יתברך קרבו זה היה בשביל מעשיו בלבד, ולכך לא היה הבחירה בזרעו כלל⁸¹.

יחסו של הרבי מלובביץ לחברון, כפי שמתבטא בהסברו את "תקומה הייתה לו", דומה לדבריו ביחס למעמדו של כל יהודי בארץ ישראל. גם בארץ ישראל השיקול האנושי, הזמני, אינו משפיע וכמו כן ה"תקומה" שהיתה למערת המכפלה "קיימת" באוויר הרוחני, רק היה צריך שאברהם יוציאה לפועל. הקב"ה יצר את המסגרת הרוחנית המחייבת, לדעתו של הרבי מלובביץ, ועם ישראל מחויב למלא אותה בתוכן רוחני.

8. הנהגה טבעית ועל טבעית

הרש"ז מלאדי מסביר מדוע לא רצו המרגלים להיכנס לארץ ישראל. מבחינתם של המרגלים הכניסה לא"י הייתה ירידה במדרגה רוחנית. דור המדבר, יוצאי מצרים, היו רגילים לקבל הכל בדרך נס. מדרגתם הייתה ניסית. כניסה לארץ הייתה ירידה בדרגה הרוחנית. ירידה למדרגה הטבעית מדרגה שבה הכל מושג בעבודה ובמאמץ אישי של האדם. לכך לא היו מוכנים "לרדת": "דהיות ידוע שעיקר המצווה בכניסת ארץ ישראל הוא כמו שנאמר – לעשות בארץ – כו' דהיינו לקיים שם התורה והמצוות כי יש כמה מצוות התלויות בארץ דווקא כמו בניין בית המקדש ודומיהן...⁸². צאצאו, הרבי מלובביץ, מרחיב את הדברים:

"בחסידות מוסבר טעם לכך שהמרגלים לא רצו להיכנס לארץ ישראל, משום שלא רצו להתעסק בגשמיות העולם. במדבר לא היה לישראל עסק עם הגשמיות שכן אכלו לחם מן השמים, שתו מים מבארה של מרים, ואפילו הלבושים נוקו וגוהצו על ידי ענני הכבוד, לכן, לא רצו המרגלים לצאת מהמדבר ולהיכנס לארץ ישראל, ולעסוק בחרישה וזריעה, ובבני אדם חורשים וזורעים"⁸³.

בדומה לרש"ז אומר גם ה'נתיבות שלום'⁸⁴, כמאתיים שנה אחריו, שהמרגלים חששו מההנהגה האלוקית בארץ ישראל. אמנם יש שוני בהגדרת המושגים, האדמו"ר מסלונים מגדיר את ההנהגה בארץ ישראל כ'על טבעית', אך הכוונה היא אותה כוונה. כמו כן מדגיש ה'נתיבות שלום' (שם) את קיום המצוות באופן מיוחד בא"י: "וממשיל זאת [הכוזרי] לכרם שהמקום הראוי לגידולו הוא בהר, באשר ההר מסוגל להעלות יפה את צמיחת

⁸¹ נצח ישראל, לונדון תש"ך, פרק י"א; וראה עוד בהרחבה בהמשך אותו הפרק.

⁸² ליקוטי תורה, כפר חב"ד התש"ם.

⁸³ ליקוטי שיחות, פרשת שלח, כרך ב' עמ' 28 (ובהערה 18-19).

⁸⁴ נתיבות שלום, במדבר עמ' ס"ג.

הכרם כך המקום הראוי לישראל הוא בארץ ישראל שרק שם הם מסוגלים למדרגות רוחניות בתורה ועבודה וכו' – והוא משום שכל אלו העניינים הרוחניים הם על טבעיים, ולכך ניתן להשיגם רק בארץ ישראל מכוח הנהגתה העל-טבעית.

ומהי הנהגה על-טבעית? הרבי מהוסיאטין בספרו 'אהלי יעקב' נותן הגדרה להנהגה טבעית וניסית, וכך נכתב בפרשת שלח: "כי כן דרך התורה לעשות כל האפשר ביד האדם לעשות, והשאר ייעשה בידי שמים"⁸⁵. על מנת להבהיר את הדברים, מוסיף הרבי: "ואין החפץ לפניו לשנות טבעו של עולם זולתי כאשר אין שם דרך הצלה אחרת, או להודיע שמו לצריו לעיתים כאשר היה בקריעת ים סוף וכיוצא בו".

דבריו של הרבי מלובביץ', שמובאים לעיל, חייבים להילמד בהקשר לזמן בו נאמרו – כאחת עשרה שנים לאחר מלחמת ששת הימים – כאשר המושג 'החזרת שטחים' 'מרחף' כל העת באוויר. הרבי מלובביץ' מדגיש שהביטוי 'ליסטים אתם' הוא מבע "זמני" מול הקביעות של עם ישראל בארץ ישראל. ככל שהקביעות תודגש ביתר תוקף כך לא יישמע הביטוי – ליסטים אתם. לשיטתו, אין רכיב נוסף למשוואה "ארץ ישראל = עם ישראל". לכן האמירה הגויית 'ליסטים אתם' איננה קיימת, נעלמת למול הקביעות של העם בארצו.

בדברי ה'שפת אמת', אין התייחסות לאקטואליה של הדברים כיון שנאמרו עשרות שנים קודם. וכך הוא אומר: "והע' אומות הם מתנגדים לקדושת התורה וכפי הכאת אותה הקליפה והאומה, כך נגלה באותו הלשון שמיוחד לאותה האומה קדושת התורה. ולכן, 'אחרי הכתו וכו' (דברים א' ד') נגלה ביאור ומעין חדש בתורה". ה'שפת אמת' רואה בפעולת ההכאה מעין הכנה לכניסה לארץ. רק אחרי הכנה זו יוכלו לנהוג בהנהגה האלוקית המתאימה לארץ ישראל. במדבר סיני הייתה הנהגה ניסית "ובאמת בכל עת הקב"ה נושא אותנו כאשר ישא איש את בנו. רק שצריכים להאמין זאת. ובמדבר ראו זאת בעין הרואה. ועתה כפי האמונה כך מתקיים ומתגלה"⁸⁶. בהמשך הוא אומר: "...שכן היה הנהגת דור המדבר בהתגלות שלא כדרך הטבע. ומשנה תורה היא הדרך שנכנסו בני ישראל לארץ ישראל"⁸⁷.

את הביטוי ל"עבודה המעשית" בארץ מסביר ה'שפת אמת' בדבריו על הפסוק "...אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק"⁸⁸ – ויש בכח בני ישראל כשמקיימים המצוות כראוי, המה מעוררים השורש למעלה ומתמלאים במצוות באור התורה ויכולים לשמוע

⁸⁵ וראה רש"י במדבר ג' ט"ז: "עשה אתה את שלך ואני אעשה את שלי".

⁸⁶ שפת אמת, דברים עמ' 20.

⁸⁷ שם עמ' 34 ד"ה ומשנה תורה.

⁸⁸ דברים י"א י"ב.

מכל מצוה דבר ה'... ובמדרש: 'העושה מצוה כאילו מדליק נר לפני ה' (שמות רבה ל"ו ג').
ובהמשך: "ולכן בכח המצוות ירד להם המטר כדכתיב⁸⁹ 'בעתו' שהיה דבוק בשורשו".

עוד אומר ה'שפת אמת' בהקשר להנהגה הרוחנית בארץ ישראל, שיכולה של הארץ
תלוי בהתעלות הרוחנית של הדרים עליה, שלא כמו בשאר ארצות העולם:

"ובאמת הוא עבודה קשה להיות הפרנסה תלויה במצוות ומעשים טובים כמו שאמרו
חז"ל בפסוק: 'זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם - חנם מן המצוות' (ספרי במדבר
פ"ז על במדבר י"א ה'), ובני ישראל נבחרו להיות, אצלם נמשך הכל, על פי מצוות ומעשים
טובים שלהם. וזה העול מצוות צריך אדם לקבל עליו בכל יום בפרשת והיה אם
שמוע"⁹⁰.

ובהמשך הוא מוסיף: "כי הנה כשהיו בני ישראל בארץ ישראל היה השפע באוה)
משמים על פי התורה ומצוות כמו שכתוב 'למטר השמים תשתה מים' (דברים י"א א)"⁹¹. כך
מסביר גם ה'נתיבות שלום', שבארץ ישראל ההשגחה וההנהגה היא של הקב"ה בעצמו
ולא של שליח כלשהו⁹², וכך "ירידת השפע העליון הוא רק בארץ ישראל"⁹³. ובהמשך:

"שהוא מטעם שכל הארצות מסר הקב"ה הנהגתם בידי מלאך השר הממונה עליהם,
מה שאין כן א"י - 'אשר ה' אלהיך דורש אותה ותמיד עיני ה' אלהיך בה' (ע"פ דברים י"א
ב), כל הנהגתה היא בידי הקב"ה בכבודו ובעצמו. והנהגה שהיא בידי מלאך היא בדרך
הטבע, כי מלאך אינו יכול להנהיג בהנהגה על טבעית. אבל הנהגה שהיא בידי הקב"ה
בכבודו ובעצמו היא למעלה מכל טבע, ועל כן א"י היא הארץ היחידה שהנהגתה
למעלה מן הטבע"⁹⁴.

⁸⁹ שם פסוק י"ד

⁹⁰ שפת אמת שם, עמ' 91 ד"ה בפרשה

⁹¹ שפת אמת דברים עמ' 93.

⁹² מעין האמור בהגדה של פסח: "אני ולא מלאך".

⁹³ נתיבות שלום שם עמ' ע"ו.

⁹⁴ שם עמ' ע"ח.